

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШ СОҲАСИДАГИ СТРАТЕГИК ТЕНДЕНЦИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ

Раҳманов Зафаржон Яшинович

иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент,

Инновацион ва ижтимоий-иқтисодиёт университети

ўқув ишлари бўйича проректори

e-mail: akademiya2018@gmail.com

Аннотация: *ишда тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш стратегиясига таъсир этувчи асосий тенденцияларнинг иқтисодий моҳити очиб берилган. Мазкур тенденцияларнинг банк стратегиясига таъсири нуқталари аниқ мисоллар билан аниқлаб берилган.*

Калит сўзлар: *тижорат банк, трансформацион жараёнлар, макропруденциал назорат, молиявий хизматлар бозордаги рақобат, молиявий инновациялар, ижтимоий омиллар.*

Замонавий бошқарув назариясига кўра, иқтисодий тизимнинг трансформацияси ҳамда ривожланишнинг янги босқичига ўтиши биринчи навбатда ҳар томонлама чуқур ўйланган, аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган тараққиёт стратегияси асосида таъминланади. Шу ўринда алоҳида қайд қилиш зарурки, мамлакатимиз тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш борасида эътиборга молик чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Мазкур хулоса тижорат банклари томонидан эълон қилинган стратегиялар, стратегик режалар, ривожланиш концепциялари ва дастурлари билан асосланиши мумкин. Шунга қарамадан, қайд этилган ҳужжатлар таҳлили уларда илмий-методологик жиҳатдан маълум камчиликлар мавжудлигидан далолат беради. Фикримизча, ушбу камчиликларнинг аксарият қисми банк фаолиятида юз бераётган жараёнларни белгилаб берувчи стратегик тенденцияларнинг аниқ ифодаланмаслиги билан боғлиқдир. Буни эътиборга олган ҳолда, асосий стратегик тенденцияларнинг иқтисодий моҳиятига аниқлик киритишга ҳаракат қиламиз.

Биринчидан, тартибга солиш борасидаги макропруденциал назорат талабларининг қатъийлашуви ҳамда инфляциянинг прогноз кўрсаткичларига эришиш, нархлар ўсишини секинлаштириш ва жамғаришни қўллаб-қувватлаш мақсадида нисбатан қатъий пул-кредит сиёсатининг олиб борилиши¹²¹ тижорат банклари фаолиятини макроиқтисодий барқарорликни таъминлашдаги роли ва аҳамиятини оширишни талаб қилади. Хусусан, “G-20” гуруҳига кирувчи мамлакат раҳбарларининг 2015 йил Анталья шаҳрида ўтказилган саммитида глобал тизимни ташкил қилувчи банклар учун зарарларни қоплашнинг умумий имкониятлари стандарти (Total Loss-absorbing Capacity (TLAC))ни жорий қилиш юзасидан

¹²¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2022 йил 4-чораги якуни бўйича пул-кредит сиёсати шарҳида қайд этилишича: “Пул-кредит сиёсатини амалга оширишда асосий эътибор – иқтисодиётда нархлар барқарорлигига ва инфляция даражасини 5 фоизлик ўрта муддатли таргетига эришишга қаратилади”
https://cbu.uz/upload/iblock/e71/2gnpiqz21gpfra0721161iz0bi9w5h5e/Pul_kredit_siyosati_sharhi_2022_yil_4_chorak.pdf

таклифлар қабул қилинди¹²². TLAC талабларининг амалиётга жорий қилиниши икки босқичда амалга оширилиши назарда тутилган:

1 – босқич: а) талаблар 2019 йилнинг 1 январидан кучга кирган; б) TLAC нинг минимал кўрсаткичи рискларга тортилган активларга нисбати 16 фоизни, аммо Базель – 3 талаблари доирасида левереж коэффиценти (6 фоиздан) дан кам бўлмаслиги зарур.

2 – босқич: а) янги кучайтирилган талаблар 2022 йилнинг 1 январидан кучга кирган; унга кўра б) TLAC нинг минимал кўрсаткичи рискларга тортилган активларга нисбати 18 фоизни, аммо Базель – 3 талаблари доирасида левереж коэффиценти (6,75 фоиздан) дан кам бўлмаслиги зарур.

Бунда шуни таъкидлаш жозки, шаклланаётган бозорларга эга мамлакатлар юрисдикцияси остидаги глобал тизимни ташкил қилувчи банклар учун 2025 йилнинг 1 январидан TLACнинг минимал талабларини кўрсаткичи рискларга тортилган активларга нисбати 16 фоизни, аммо Базель – 3 талаблари доирасида левереж коэффиценти (6 фоиздан) дан кам бўлмаслиги, 2028 йилдан мос тарзда 18 ва 6,75 фоизга тенг бўлиши лозим.

Банк назорати бўйича ҳалқаро талабларига мос равишда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2023 йил 18 февралдаги қарори билан тасдиқланган “Тизимли аҳамиятга молик банкларни аниқлаш тартиби тўғрисидаги низом”га мувофиқ тизимли аҳамиятга молик банклар аниқланиб, улар фаолияти устидан мутаносиб назорат ўрнатиш ва масофадан назорат қилувчи назоратчилар (кураторлар) бириктириш, кейинги босқичда Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида” ги Қонунининг 38-моддаси асосида уларга нисбатан пруденциал нормативларга қўшимча устамалар (буфер) белгилаш масалалари кўриб чиқилади¹²³. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2023 йил 16 февралда 1545-5-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган Марказий банк бошқарувининг “Марказий банкнинг банклараро тўлов тизими орқали электрон тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қарорига биноан, банкларнинг вакиллик ҳисобварағида етарли маблағлар мавжуд бўлмаган тақдирда, банклар ўртасидаги якуний ҳисоб-китобга оид тўловлар овердрафт сифатида акс эттирилиши белгилаб берилган. Шунингдек, вакиллик ҳисобварағида овердрафт юзага келган банкнинг Марказий банк ҳисоб-китоблар клиринг тизими ва Тезкор тўловлар тизими орқали операциялари вакиллик ҳисобварағида ижобий қолдиқ шаклангунга қадар тўхтатилиши қайд этиб ўтилган¹²⁴.

Иккинчидан, банк фаолиятининг анъанавий йўналишлари ҳисобланувчи кредитлаш, омонатларни жалб қилиш ва тўловларни амалга ошириш бўйича хизматлар соҳасига юқори технологик, тўлов ва бошқа турдаги нобанк ташкилотларнинг кириб келишини қўллаб-қувватловчи қонунчилик нормаларидаги ўзгаришлар рақобат курашининг кескинлашуви тижорат банкларининг номолиявий хизматлар сегментига бўлган эътиборини кучайтирмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги Қонунида, тўлов ташкилоти банк ҳисобланмайдиган, тўлов хизматларини кўрсатиш бўйича фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган

¹²²Principles on Loss-absorbing and Recapitalisation Capacity of G-SIBs in Resolution Total Loss-absorbing Capacity (TLAC) Term Sheet. Financial Stability Board. 9 November 2015; <http://www.fsb.org/wp-content/uploads/TLAC-Principles-and-Term-Sheetfor-publication-final.pdf>

¹²³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида https://cbu.uz/oz/press_center/news/867246/

¹²⁴ Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси <https://lex.uz/pdfs/6385885>

юрдик шахс, тўлов агенти худди шундай банк ёки тўлов ташкилоти билан тўлов хизматлари кўрсатиш учун агентлик шартномасини тузган, банк ҳисобланмайдиган юридик шахс эканлиги белгилаб берилган, шунингдек, қонунинг 15-моддасида тўлов хизматлари банклар ва тўлов ташкилотлари учун рухсат этилган тўлов хизматларининг турлари доирасида тўлов агенти ҳамда тўлов субагенти томонидан кўрсатилиши назарда тутилган¹²⁵. Humans МЧЖ нинг расмий сайти маълумотларига кўра, унинг мобил иловаси (SuperApp) Uzcard, HUMO ва Humans VISA карталари ўртасидаги пул ўтказмаларини амалга ошириш, Humans ягона ҳисобварағида сақланаётган пул маблағлари қолдиғи учун йиллик 35 фоиз ҳисобидан кунлик кешбэк олиш, Россия-Ўзбекистон ўртасидаги пул ўтказмаларини амалга ошириш ва бошқа хизматларни кўрсатиш имкониятини беради¹²⁶. Шу билан бир қаторда, 2022 йил 1 ноябрдан бошлаб, мобил алоқа операторлари, тижорат банклари ҳамда тўлов тизимлари операторларига ахборот хавфсизлиги талабларига риоя этган ҳолда ўзларининг мобил иловалари орқали Ягона порталдаги электрон давлат хизматларини (my.gov.uz) кўрсатишга рухсат берилган¹²⁷.

Учинчидан, марказий банкларнинг рақамли валютасини муомалага кириш бўйича тадбирларнинг фаоллашуви ва тақсимланган реестр технологияларига асосланган молиявий инновацияларни жорий борасидаги муваффақият ва муваффақиятсизликлар тижорат банклари фаолияти учун тизимли рискларни юзага келтириши мумкинлиги. Хусусан, 2018 йилдан ўз фаолиятини бошлаган Mangu.uz электрон платформаси маълумотларига кўра, “Mangu” пикселлари мураккаб криптовалюталардан фарқ қилиб, шахси аниқ субъектлар билан шартнома асосида амалга ошириладиган, кафолатланган, ошқора ҳаракатланувчи, содда ва янгича криставалюта тизимини маҳаллий шароитда синовдан ўтказиш ва ўз атрофига хорижий инвестиция маблағларини жалб этиш мақсадида “пул эквиваленти” сифатида яратилган. Таъкидланишича, юридик жиҳатдан “Mangu” pixel лари электрон облигациялар ҳисобланади ва пул эквиваленти сифатида фойдаланиши мумкин. “М” тангаси ичида саноғи аниқ – қайта эмиссия қилинмайдиган ҳар бирининг нархи 1000 сўм бўлган 1 017 125 дона ўзгармас pixel жойлашган¹²⁸.

Юқорида келтирилган тенденциялар билан бир қаторда, яна бир муҳим хусусиятни эътиборга олиш лозим бўлади. Бу тижорат банклари фаолиятининг ташқи муҳити сифатида кўриб чиқиладиган глобал ва миллий иқтисодиёт кўп жиҳатли эканлиги билан боғлиқ. Ташқи иқтисодий муҳит фақат ЯИМ ҳажмини ўзгариши орқали баҳоланиши мумкин эмас, бундан ташқари нархлар индекси ва инфляция даражаси, аҳоли даромадлари динамикаси ва диспропорциялар, молия-кредит механизми фаолияти, ташқи иқтисодий алоқалар ва бошқа кўплаб умумлаштирувчи кўрсаткичлар ҳамд жараёнлар ҳисобга олинishi лозим. Айни пайтда иқтисодий ривожланиш динамикасига давлат сиёсати ва маънавият (фан, таълим, маданият, этика ва идеология) омилларининг таъсири диққат эътибор марказида бўлиши лозим.

¹²⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 02.11.2019 й., 03/19/578/3986-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон; 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон; 21.04.2022 й., 03/22/765/0332-сон. <https://lex.uz/docs/4575786>

¹²⁶ Шаҳарлараро ва халқаро телекоммуникация тармоқларини эксплуатация қилиш ва хизмат кўрсатиш лицензиясига эга бўлган Humans МЧЖ расмий сайти маълумотлари асосида <https://humans.uz/uz/>

¹²⁷ Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги <https://uza.uz/ru/posts/tizhorat-banklariga-mobil-ilovalari-orqali-davlat-xizmatlari-korsatishga-ruksat-beriladi-401849?> маълумотлари асосида

¹²⁸ <https://mangu.uz/> маълумотлари асосида тайёрланган.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, иқтисодий трансформациялаш жараёнлари фаол тарзда бораётган шароитда банк фаолиятини ривожлантириш стратегиясида рўй бериши мумкин бўлган турли табиатли фалокатлар, жаҳон иқтисодиётининг юксалиши ва инқирозини олдиндан кўра олиш билан бир қаторда, банк ва унинг фаолиятини тартибга солиш тизими, молиявий хизматлар бозоридаги рақобат муҳити, аҳолининг молиявий хизматларга бўлган эҳтиёжининг ўзгариб бориши каби омилларнинг таъсири ўз ифодасини топиши зарур.